

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО**

КАФЕДРА ХОРЕОГРАФІЇ ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

Елементи музичної грамоти

лекція для студентів II курсу ФПЗО

Рівень вищої освіти – перший бакалаврський

Ступінь вищої освіти - бакалавр

Спеціальність 024 „Хореографія”

Склала: ст. викладач Зайдель Т.В.

ПЛАН.

1. Вступ. Елементи музичної грамоти: звук (музичний звук), паузи, динаміка, динамічні відтінки, ритм, такт, розмір.
2. Поняття мелодії. Мелодична лінія. Структура мелодії. Період.

1. Відчуття ритму – це природжена особливість людини, яка присутня з перших днів її життя. Вона виявляється не тільки в руховій діяльності, але й практично у всіх безумовно-рефлекторних актах. Відчуття ритму – це здатність точно відтворювати і спрямовано управляти швидко-силовими і просторово-часовими параметрами рухів.

Ритм рухів тісно пов'язаний з ритмом музики. Цей взаємозв'язок спирається на те, що музика підказує рух, обмежує його у часі та просторі, що надає йому визначену виразність, мірність, закінченість. Рух, у свою чергу, допомагає краще виразити та зрозуміти музику, передати її емоційну сторону. Відповідно, відчуття ритму є ведучим рухової та музичної здатності.

Звук, його фізичні властивості, характеристики музичного звуку.

Звук – це фізичне явище, викликане коливанням пружного тіла. Ці коливання утворюють звукові хвилі. Вони розповсюджуються у навколишньому середовищі й через сприйняття людським вухом усвідомлюються як відчуття звуку. Коливання, що сприймаються органами слуху людини та різних тварин це лише невелика частка, що можуть існувати в навколишньому світі. *Розділ науки, що вивчає звуки, називається акустикою.*

. Звуки підрозділяються на дві великі групи — музичні і немусичні

В музиці розрізняють звуки з визначеною висотою звуку (звуки переважної більшості музичних інструментів, а також спів) та

звуки з невизначеною висотою звуку (звуки ряду ударних інструментів, напр. барабанів, тарілок, деякі електронні звуки тощо).

Найголовнішим у характеристиці звуку є частота коливань за секунду. При гармонічних коливаннях вона визначається у герцах (Гц), або кілогерцах (кГц). У середині XVIII ст. Ейлер у відомій роботі «Фізичні зауваження про поширення звуку і світла» визначив частотні межі сприйняття звуку людиною: 20 – 4000 коливань за секунду (20 Гц – 4кГц).

Музичний звук має чотири властивості :

висоту, тривалість, голосність і тембр.

Висота музичних звуків описується нотами, літерами та складами. Ноти (від лат. nota – знак) – умовні графічні позначення для запису музики.

Уявлення про тривалість звуку. Вимір тривалостей: ноти та паузи.

Для того, щоб звук був почутим, він повинен **певний час тривати**. Тривалість звуку забезпечується відповідною тривалістю коливань пружного тіла. Для подовження звучання необхідно безперервно підтримувати коливання. Та не на всіх інструментах є реальні можливості видобувати звуки якої завгодно тривалості. Це під силу лише органу та електроінструментам. А звук цимбал, бандури, гітари, арфи, роялю згасає досить швидко. Ще коротші звуки у бубна, барабанів, литавр.

Реальне значення будь-якої тривалості залежить від темпу, в якому вони відтворюються. У фізиці час, протягом якого триває коливання джерела звуку, вимірюється секундами та хвилинами. У

музиці інший вимір тривалостей. Вони записуються, як і висота, *нотами* (значками).

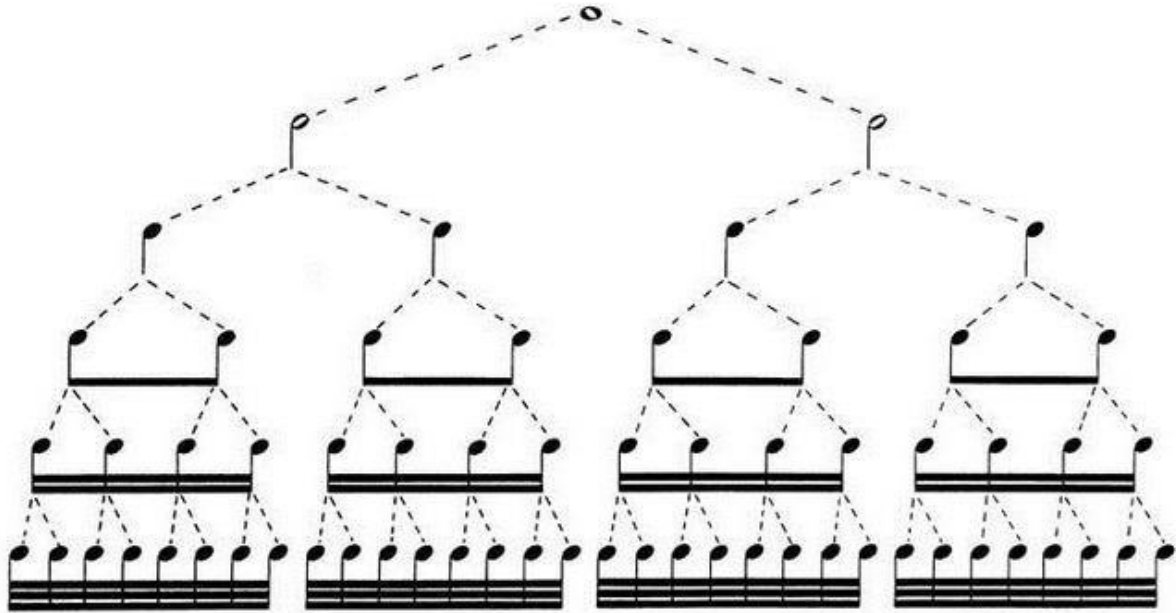
Перерви у звучанні – *паузи* мають свої знаки. Запис нот та пауз досить умовний. Звук чи пауза, записані на папері однаковими тривалостями, при виконанні можуть мати різний час звучання. Це залежить від характеру музичного твору. Тому тривалість нот та пауз отримує конкретне звучання лише у музичному контексті.

Нотні тривалості — музичний термін, що позначає тривалість (час звучання) музичного звуку або паузи.

Поділ тривалості звуків.

Тривалість *цілої* ноти - найтриваліша за звучанням. Ціла нота ділиться на половинки, або *половинні тривалості*. В одній цілій ноті налічується дві половинки, які, в свою чергу, також діляться навпіл, утворюючи таким чином, четвертинки, або *четвертинні тривалості*. Виходить, що в одній половинній ноті - дві чверті, а в одній цілій - чотири. Так подібний поділ, кратне чотирьом, може відбуватися нескінченно. Четвертинки діляться на *вісімки*, ті - на шістнадцяті, далі йдуть тридцять другі, шістдесят четверті і так далі. Тобто, за той час, поки триває одна ціла нота, може прозвучати вісім вісімок або ж шістнадцять шістнадцятих тривалостей.

Шкала тривалостей нот та позначення.

Способи подовження тривалостей:

- *крапка з правої сторони біля ноти* означає подовження нотної тривалості на половину її довжини, наприклад, половинна нота з крапкою буде дорівнювати половинній та четвертній разом .
- В окремих випадках тривалість ноти може бути також подовжена *лігою* (лише за умови, що ноти однієї висоти).
- *Фермата* --- знак, що ставиться над або під нотою і видовжує її тривалість на невизначений період.

Па́уза (від грец. *pausis* — перерва, зупинка) — тимчасова перерва в звучанні одного, кількох або всіх голосів музичного твору, що триває протягом певного часу. Паузою називають також знак нотного запису, що позначає тривалість паузи у звучанні. За тривалістю паузи є такими ж як ноти

Динаміка. Динамічні акценти відтінки. Артикуляція.

Динаміка у музиці пов'язана з гучністю звука. Різноманітність художніх образів потребує різної гучності.

Основні позначення динаміки:

- *f* (італ. *forte*, читається *фóрте*) — голосно, сильно.
- *p* (італ. *piano*, читається *піано*) — тихо, слабо

Проміжні градації динаміки:

- *mf* (італ. *mezzo-forte*, читається *мецо-форте*) — помірно голосно:
- *mp* (італ. *mezzo-piano*, читається *мецо-піано*) — помірно тихо і т. д.

Максимальна та мінімальна динаміка позначається двома або більшою кількістю знаків, наприклад:

- *ff* (*фортісимо*, італ. *fortissimo*) — дуже голосно,
- *pp* (*піанісимо*, італ. *pianissimo*) — дуже тихо.

Зміни гучності (голосності) звучання називаються **динамічними відтінками**. Для їх позначення використовують літери, слова та графічні знаки.

Для позначення **поступової зміни гучності** використовуються такі терміни:

- *крещéндо* (італ. *crescendo*), поступове посилення звучання,
- *димінуéндо* (італ. *diminuendo*), — поступове ослаблення.
- У нотах вони позначаються скорочено як *cresc.* і *dim.* або < - посилення звуку і > — ослаблення.

Літерне позначення утворилося від скорочення італійських слів.

Зміна гучності звуків може бути поступовою або раптовою. **Акценти**, що утворюються раптовим посиленням гучності звука називаються динамічними.

Розчленованість або зв'язаність звуків при їх відтворенні називається артикуляцією.

Рисочка над нотою інструментальної партії вказує на ***м'який акцент*** з точним дотриманням тривалості звука. Крім рисочок, вживають словесне позначення ***tenuto (тенуто)***. ***Легкий уривчастий акцент***, що записується крапками над або під нотами, називається ***staccato (стакато)***. ***Зв'язаний, поєднаний перехід одного звука в інший*** називається ***legato (легато)***.

Вибір динаміки та артикуляційних прийомів визначається змістом музичного твору і тісно пов'язаний з художнім задумом композитора і виконавця.

Метр, ритм, такт, розмір. Темп. Агогіка.

Музичний ритм набагато складніший, ніж ритм вірша чи прози. Оскільки музика є часовим мистецтвом (музичний твір розгортається та сприймається у часі), ***музичні звуки чітко організовані у часі***.

Часова організація послідовності та групування тривалостей музичних звуків і пауз називається музичним ритмом.

Ритм це - організація послідовності та групування тривалостей музичних звуків і пауз в часі.

Ритм — одне з першоджерел музики.

Звуки різної тривалості називаються ритмічними одиницями. До основних ритмічних одиниць належать цілі, половинні, четвертні, восьмі, шістнадцяті та інші тривалості. Вони можуть подовжуватися крапками, лігами, ферматами (див. вище). Крім основних, вживають особливі види ритмічних одиниць.

В одноголосній музиці послідовність звуків та пауз різної чи однакової тривалості створює ритмічний рисунок або ритмічну лінію.

Значення ритмічного рисунка для виразності музичних образів дуже велике. Особливо це стосується ритмів, характерних для різних жанрів. *Ритмічні групи* виступають в них *носіями образів, що властиві певним жанрам та стилям*. Звичайно, для створення цілісного художнього образу самого ритмічного рисунку недостатньо. *Та його значення дуже велике. Досить спробувати змінити у мелодії ритмічну лінію, як вона стане невпізнанною*. Коли ж змінити тільки звуковисотну лінію, то вона збереже свій характер, жанрові риси, хоча і буде іншою мелодією.

Не випадково існують національні музичні культури, в яких ритм є основним і навіть єдиним засобом виразності. Та у більшості розвинених музичних культурах ритм є складовою частиною системи елементів музичної мови (ритміка народів Африки, Азії та Латинської Америки також стала надбанням світової музичної культури).

У ритмічній лінії звук, що триває довше сусідніх звуків, сприймається як акцентований. Такі звуки утворюють *ритмічні акценти*, які внутрішньо організують звуковий потік.

Ритмічний та звуковисотний акценти можуть збігатися із слабкою долею такту. У такому разі посилення ними слабкої долі створює враження затакту:

Метр у музиці (від грец. *metron* — міра, розмір) — система організації музичного ритму, яка полягає у впорядкуванні чергування сильних і слабких долей. Метр є важливим засобом організації музичної мови і має величезне виражальне значення.

Метр це - постійне чергування рівновеликих акцентованих (сильних) та неакцентованих (слабких) відрізків часу (долей).

Метр у європейській музиці отримав два різновиди: дводольний та тридольний. Решта — похідні від них.

Дводольний метр — це чергування однієї сильної та однієї слабкої долей. Він простий, чіткий, активний. Базується на багатьох, життєвих та природних явищах, пов'язаних з рівномірним рухом. Перш за все це хода. Не випадково, що всі різновиди маршів мають в основі дводольний метр. Більшість танцювальних мелодій та жартівливих пісень також дводольні.

Тридольний метр — це чергування однієї сильної та двох слабких долей. Він не має аналогів у природі та життєвих діях. Збільшена кількість слабких долей робить його менш чітким, більш плавним та плинним, що характерно для вальсу, романсу та ліричних пісень.

Одиницею виміру музичного метру є такт. Проміжок між двома сусідніми сильними долями, що відокремлюється на нотеносці вертикальною рисою називається тактом. Величина такту відображає величину метра.

Такти, що мають одну сильну долю, називаються *простими*. Це дводольні та тридольні такти. Такти, що складаються з двох і більше однорідних простих тактів, називаються *складними*. Вони мають стільки сильних долей, скільки простих тактів входить до їх складу. Але *головною є перша (сильна) доля*, яка об'єднує всі інші у цілісну тактову структуру. Наприклад, чотиридольний такт — це два дводольних, шестидольний — це два тридольних тощо.

Такти, що складаються з двох і більше неоднорідних простих тактів, називаються *складними мішаними* тактами або *мішаними*. Наприклад, у п'ятидольному такті поєднуються дводольний та

тридольний такти у будь-якій послідовності: 2+3 або 3+2. У мішаних тактах перший акцент також є головним.

Досить часто музика починається з слабкої долі такту. Такі звуки записуються до першої тактової риски і утворюють неповний такт або **затакт**. Він може мати один або кілька звуків, бути коротким чи довгим.

Метр вказує на дводольність та тридольність тактів, та не вказує тривалості долей. Адже метрична основа може бути однаковою в різних творах, а тривалість долей іншою. Вона може бути цілою, половинною, четвертною, восьмою і навіть шістнадцятою.

Запис метра певними ритмічними одиницями називається тактовим розміром. Тактовий розмір вказує на кількість і тривалість долей у тактах, що найчастіше позначається двома цифрами.

Як і метри, розміри бувають простими, складними, мішаними, а також постійними та змінними.

Прості метри конкретизуються у *простих розмірах*: дводольні та тридольні розміри - акценти тільки на першу долю такту.

Складні метри конкретизуються у *складних розмірах*. Складних розмірів, основою яких є прості дводольні розміри, небагато. Чотиридольні розміри допомагають втілити широке коло музичних образів — від маршових і танцювальних до лірикоспоглядальних.

Розмір має різні форми запису. Традиційно він виставляється після ключа та ключових знаків і, якщо не змінюється на інший, діє протягом усього твору. *Записується розмір двома цифрами, які розташовані одна над одною. Верхня цифра вказує на кількість долей у такті* й виставляється над третьою лінією нотоносця.

Нижня цифра вказує на тривалість однієї метричної долі і виставляється під третьою лінією нотоносця тощо.

Кожна епоха має своє відчуття плинності часу. Це відчуття формувало і музично-художнє часосприймання, яке знайшло відображення у темповому змісті конкретних творів.

Слово «темп», яке так часто зустрічається у нашому повсякденному житті, має латинське коріння, так як походить від *tempus*, що означає «час». Всі дії ми здійснюємо за певний часовий проміжок, і в деяких випадках його тривалість не має значення.

Абсолютна швидкість руху ритмічних одиниць визначається темпом.

Темп — це швидкість розгортання звукової тканини музичного твору в процесі його виконання. Темп зумовлений змістом, характером та жанром музики.

Постійний темп твору або його частини позначається здебільшого італійськими термінами, які використовуються з XVII століття. Для уточнення темпу використовують *метрономічні* позначення. (Метроном (від гр.— міра,— закон) — прилад, маятник якого рівномірно відбиває необхідну кількість ударів за хвилину.

Темпи у порядку збільшення швидкості діляться на *повільні, помірні та швидкі*.

При виконанні твору велике значення має точний та рівний темп.

Поряд з позначеннями постійних темпів широко використовуються терміни, що вказують на їх посилення або послаблення - *відхилення від основного темпу* - для виразності і художньої довершеності окремих фрагментів чи фраз.

Такі відхилення називаються *агогікою*. Поступова зміна темпу може бути як у бік прискорення, так і уповільнення.

Крім італійських позначень, у виданнях для широкого кола любителів музики, а також у педагогічній літературі темп нерідко записують рідною мовою.

2. Поняття мелодії. Мелодична лінія.

Мелодією прийнято називати послідовність музичних тонів в певному темпі і ритмі, яка сприймається слухачем як єдине ціле, а не як набір звуків. Проте, музика і мелодія - це не синоніми.

Мелодія — провідний голос, що концентрує в собі художню думку та естетичну чарівність твору, передає настрій, незалежно від слів тексту. *Мелодія — це одноголосна форма викладу музичної думки.* В її основі інтонаційні зв'язки та метроритм. Мелодія передає музично-поетичний зміст твору, може самостійно і вичерпно втілювати найрізноманітніші музичні образи. Мелодія є головним носієм музичного змісту.

Послідовність мелодичних інтервалів у певних ладотональних та метроритмічних умовах утворює *мелодичну лінію (мелодичний рисунок).*

Рух мелодичної лінії (рисунок), в залежності від настрою музичного твору, може бути

- поступальним, плавним (висхідний чи нисхідний)
- круговий;
- стрибкоподібний;
- репетиція (повторення одних і тих самих звуків однієї і тієї ж висоти тону).
- хвилеподібний (підйоми та спади).

Звуковий обсяг мелодичної лінії від найнижчого до найвищого звука становить її діапазон.

Мелізми в музиці це-- прикраси. Знаки мелізмів це знаки скороченого нотного запису, а завданням вживання цих самих прикрас є прикрашання основного малюнка виконуваної мелодії.

Види мелізмів:

Основні види мелізмів це: **трель- группетто- довгий і короткий форшлаг- мордент.**

Мелізми в музиці є прекрасним способом надати мелодії легкість, своєрідну примхливість характеру, стильову забарвленість під старовинну музику, не використовуючи зміни ритмічного малюнка (принаймні, в нотного запису).

Мелодія, створена для голосу, називається *вокальною*, а мелодія, створена для виконання на інструменті, називається *інструментальною*.

Мелодія має певну структуру. Вона може бути цілісною або ділитися на окремі *побудови*, не втрачаючи внутрішньої цілісності. *Межа між побудовами*, коли відчувається більше або менше помітна зупинка музичного руху, *називається цезурою*. Спеціальних знаків для цезур немає. Інколи на цезуру вказують паузи, ритмічні зупинки, ліги (у вокальній мелодії це - дихання).

Основними структурними елементами та побудовами мелодії є

інтонація, мотив, фраза, речення та період.

Період — це найпростіша, відносно розвинута і завершена форма викладу музичного образу. Мелодія може не мати форми періоду, а бути вільною побудовою. У такому разі вона

складатиметься з кількох фраз, що утворюють єдину лінію мелодичного розгортання.

У найбільш типовому випадку період має 8 або 16 тактів і поділяється на два речення відповідно по 4 або 8 тактів кожне.

Такий *період* називається *квадратним*.

Речення, як частини періоду, можуть бути цілісними, або складатися з більш коротких побудов — *фраз*, а фрази ще з коротших — *мотивів*, а мотиви — з *інтонацій*, найменших смислових побудов у мелодії, організованих метричною долею. Всі вони розмежовуються цезурами у восьмитактовому періоді квадратної будови.

Кульмінація - момент найбільшої напруги у розвитку мелодійної лінії.

Рекомендована література

Основна:

1. Алексеев Б., Мясоедов А. Элементарная теория музыки. – М., 19861.
2. Вахромеев А. Элементарная теория музыки. – М., 1983.
3. Виноградов Г. Элементарна теорія музики та сольфеджіо. – К., 1973.
4. Дрімцов С. Музична теорія. Практичний курс для учнів музичних шкіл. – К., 1925.
5. Смаглій Г.А., Маловик Л.В. Основи теорії музики: Підручник для навчальних закладів освіти, культури і мистецтва. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Х.: Факт, 2001. – 384.
6. Юцевич Ю. Словник музичних термінів. – К., 1977.
7. Юрій Юцевич. Музыка: словник-довідник. — Тернопіль, 2003. — 404 с. — ISBN 966-7924-10-6. (html-пошук по словнику, djvu)

Допоміжна:

8. Виноградов Г., Красовская Е. Занимательная теория музыки. – М., 1991.
9. Деменко Б. Полиритмика. – К., 1998.
10. Зайдель Т. Особливості балетної музики / Тетяна Зайдель, Яна Захожа, Олена Тинянова // Сучасні проблеми розвитку теорії та методики гімнастики і хореографії : зб. наук. матеріалів. – Л., 2014. – Вип. 13. – С. 30 – 32.
11. Зайдель Т. Особливості музичного супроводу занять хореографії та гімнастики / Тетяна Зайдель // Кінезіологія танцю та складно-координаційних видів спорту : навч.-метод. посіб. / упор. О. А. Плахотнюк. – Львів, 2017. – С. 191–198.
12. Хореографія : анот. бібліогр. покажч. друкованих вид. / уклад. Ірина Свістельник. – Львів : ЛДУФК, 2013. - 54 с.